

KAZAK ŞAİR ŞÂDİ TÖRE JÄŇGİRULI'NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ (1855-1933)

THE LIFE, LITERARY PERSONALITY AND WORKS OF KAZAKH POET ŞÂDİ TÖRE JÄŇGİRULI (1855-1933)

Recep ARAL*-Talip YILDIRIM**

ÖZ: 19. yüzyılın ikinci yarısında günümüz Türkistan Eyaleti'nde dünyaya gelen ve özellikle 20. yüzyıl başlarında yazmış olduğu eserlerle zengin bir edebî miras bırakan Şâdi Töre JäŇgiruli; önemli bir aydın, bilim adamı, tercüman, tarihçi ve şairdir. Türkistan, Çimkent, Taşkent ve Buhara gibi şehirlerde eğitim aldığı sıralarda dinî ilimlerin yanı sıra edebî ilimlerde de kendisini geliştiren Şâdi'nin şiir yazmaya olan ilgisi Buhara medreselerinde okurken başlamıştır. Rus ve Doğu edebiyatına oldukça hâkim olan Şâdi, destan, manzume, hikâye ve şiir türünde kaleme aldığı otuza yakın eserinden on sekizini Taşkent, Kazan ve Orenburg'daki matbaalarda bastırmıştır. Şair, eserlerinde dinî, tarihî ve toplumsal konuları ele alarak insanlığı, ahlaki, sevgiyi ve halklar arası dostluğu daima yüceltmıştır. Sovyetler Birliği dönemindeki politik sebeplerden dolayı üzerine araştırma yapılamayan Şâdi'nin eserleri Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında, özellikle de son on beş yılda, araştırılıp incelenmeye ve tanıtılmaya başlanmıştır. Türkistan coğrafyasında yetişip Çağatay Türkçesi ve Kazak Türkçesiyle farklı türde birçok eser kaleme alan şair ve eserleri hakkında Türkiye'de bilinenler çok kısıtlıdır. Şâdi özelinde hazırlanan bir tek çalışma olduğu, bu çalışmada ise şair ve eserleri hakkında bilgi verilirken bazı temel kaynaklara ulaşılamayıp daha çok internet üzerinden erişilebilen kaynaklardan faydalandığı tespit edilmiştir. Şâdi ve eserleri üzerine çalışmalar yapabilmek için Kazakistan'ın Astana, Almatı, Çimkent, Türkistan, Kentav gibi şehirlerindeki kütüphane ve yayınevlerine gidilerek araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda Şâdi'nin eserleri ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların birçoğu tespit ve temin edilmiştir. Şâdi Töre JäŇgiruli hakkındaki bilgilerin Türkiye'de çoğaltılması, tanıtılması ve araştırmacılara kaynak sağlaması amacıyla hazırlanan bu makalede; şairin hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve eserleri üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu edebiyatı, Çağatay Türkçesi, Kazak edebiyatı, Edebî eserler, Şâdi Töre JäŇgiruli.

ABSTRACT: Şâdi Töre JäŇgiruli, who was born in today'sTurkestan Province in 1855 and left a rich literary legacy with the works he wrote especially in the early 20th century, was an important intellectual, scientist, translator, historian and poet. Şâdi, who developed himself in literary sciences as well as religious sciences during his education, started his interest in writing poetry while studying in Bukhara madrasahs. Şâdi's eighteen of his nearly thirty works written in the genres of epic, verse, story and poetry have been printed in printing houses in Tashkent,

*Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi/Uşak-receparal68@gmail.com (Orcid: 0000-0002-0558-8654)

**Prof. Dr.-Uşak Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Uşak- talip.yildirim@usak.edu.tr (Orcid: 0000-0002-8310-6614)

Kazan and Orenburg. The poet has always glorified humanity, morality, love and friendship between peoples by addressing religious, historical and social issues in his works. The works of Şâdi, who could not be researched due to political reasons during Soviet Union period, began to be introduced after the independence of Kazakhstan. What is known in Turkey about the poet and his works is very limited. In order to conduct studies on Şâdi and his works, research was conducted by visiting libraries and publishing houses in some cities of Kazakhstan. As a result of the research, many of Şâdi's works and studies on his works were identified and obtained. In this article prepared to increase and promote information about Şâdi Töre Jäñgirulı in Turkey and to provide resources for researchers.

Keywords: Eastern literature, Chagatai Turkish, Kazakh literature, Literary works, Şâdi Töre Jäñgirulı.

Giriş

Türkiye’de Şâdi¹ Töre Jäñgirulı² üzerine yapılan çalışmaların çok kısıtlı olduğu ve genellikle dönemin diğer şair ve yazarları ile ilgili yapılan çalışmalarda adının geçtiği tespit edilmiştir. Zeliha Dilek Keçeciler tarafından hazırlanan “Batı Türkistan Bölgesinde Şâdi Töre Cihangiroğlu Tarafından Yazılan Manzum Siyer-i Şerîf (İnceleme-Metin)” adlı doktora tezi dışında şairin hayatı ve eserlerine yer veren özel ve kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Şâdi’nin en hacimli eserlerinden biri olan *Nazım Siyer Şerif*’in incelendiği bu tezde; şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgilerin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Fakat bu bölümde, genellikle internet üzerinden erişilebilen kısıtlı bilgilere ve otuza yakın edebî eser yazan şairin eserlerinden sadece birkaçına yer verildiği, Şâdi üzerine ilk kez kapsamlı araştırmalar yapan Kelimbetov’un *Şâdi Aqın* adlı eserinin yanı sıra son dönemde şairin eserleri üzerine yapılan inceleme ve çalışmaların birçoğuna yer verilmediği tespit edilmiştir. Keçeciler bu tespitimizi: “Zengin bir edebî miras bırakan Şâdi’nin eserleri henüz tam olarak incelenmemiştir.” ve “Şâdi’nin eserlerinden pek çoğuna ne yazık ki ulaşamadık fakat

¹ Şâdi üzerine araştırmalara başladığımızda şair ve eserleri hakkında kısıtlı bilgilere erişilmiştir. Bu süreçte elde ettiğimiz kaynakları incelediğimizde ise gerek basılı gerekse elektronik kaynaklarda şairin adının farklı şekillerde yazıldığı tespit edilmiştir. Üstelik araştırma yaptığımız kütüphanelerdeki birçok görevlinin de bu durumdan haberdar olmadığı görülmüştür. Bundan sonraki araştırmacıların aynı sorunu yaşamamaları ve kaynaklara daha kolay erişebilmeleri için şairin adının farklı yazılışları hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. **Kiril harfli kaynaklarda:** Шәді Төре, Шәді Ақын, Шәді Жәңгіров, Шәді Төре Жәңгіров, Шәді Жәңгірұлы, Шәді Жахангерұлы, Шәді Жиһангерұлы, Шәді төре Жәңгірұлы, Шәді төре Жаһангерұлы, Шади, Шади Жангиров, **Latin harfli kaynaklarda:** Şadi Cangiroğlu, Şâdi Cihangiroğlu, Şadi Jangiroğlu, Şadi Jangirulı, Şadi Jañgirulı, Şadi Jangirov, Şadi Töre, Şadi Töre Jangiroğlu, Şadi Töre Jangirulu, Shadi Zhangiruly. **Arap harfli kaynaklarda:** ئادى تورە بن تورە / ئادى خەنكەر تورە اوغلى / سلطان ئادى جەنكەر اغلى / خاھانكەر زولى سۇلتانېھ كە (شادى) / خەنكەر

² Kelimbetov, şairin babasının adıyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Şair Kazan ve Orınbör (Orenburg) şehirlerinde basılan birçok kitabında kendisini Шәді Төре Жәңгіров (Şâdi Töre Jäñgirulı) diye, Taşkent’ten çıkan kitaplarında ise Шәді төре Жаһангерұлы (Şâdi Töre Jahangerulı) diye göstermektedir.” (1974: 9).

haklarında az da olsa bilgiye ulaşabildiklerimiz şu şekildedir;" (2023: 58), sözleriyle doğrulamaktadır.

"Araştırmalarımızda "Kazakistan Cumhuriyet Akademisi Merkez Bilim Kütüphanesi" (International Türkic Academy)'nde ve "Muhtar Ömerhanovlu Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü" (M. Auezov Institute of Literature of Art)'nde yazmalar olduğu bilgisine ulaştık. Fakat Muhtar Ömerhanovlu Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü ile bütün iletişim yollarını denememize rağmen maalesef bağlantı kuramadık. Türk Akademisi'nden geri dönüş alabildik fakat oradan da Şâdi'nin çok fazla eserinin olduğu ama nerede olduklarının bilinmediği, çünkü kütüphanenin taşınma aşamasında olduğu bilgisi geldi. Elektronik veritabanının da oluşturulma sürecinde olduğunu ileten kütüphane görevlisi bize katalog çalışmaları yarı tamamlanan bulabildiği üç eserin kapak fotoğraflarını gönderdi." (Keçeciler, 2023: 62).

Keçeciler'in ifadelerinden şair hakkındaki bilgilere ya internet üzerinden erişildiği ya da bazı kurumlarla telefonda iletişim kurularak ulaşılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Şâdi hakkında araştırmalara ilk başladığımızda, internetten erişebildiğimiz kısıtlı veriler doğrultusunda şairin eserlerinin birçoğunun bulunmadığı hatta onun hayatı ve eserleri üzerine Kazakistan'da dahi çok fazla çalışma yapılmadığı bilgisine ulaşmıştık. Fakat Kazakistan'ın Astana, Almatı, Çimkent, Türkistan, Kentav gibi şehirlerindeki kütüphane ve yayınevlerine giderek yaptığımız araştırmalar neticesinde Şâdi ve eserleri üzerine yapılan çalışmaları tespit ettiğimizde; hem internette yer alan bilgilerin yetersiz olduğunu ve bu bilgilerin bizi yanılttığını hem de şairin eserlerinin kütüphane depolarında çürümeye bırakılmayıp birçoğunun incelenerek Kazak edebiyatında yer aldığını görmüş olduk. Bu makale, Türkiye'de Şâdi ve eserleri hakkındaki oldukça kısıtlı olan bilgilerin hem çoğaltılarak tanıtılması hem de bu alanda yapılacak araştırma ve çalışmalara katkı sağlaması amacıyla hazırlanmıştır.

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarındaki Kazak edebiyatı, derin dikkat ve özel araştırmaların yanı sıra çeşitli bakış açıları ve yöntemler gerektiren bir edebiyattır. Kazak halkının bu dönemde çok ciddi sosyoekonomik ve manevi zorluklar yaşadığı bilinmektedir. Bilim adamı Âbdığapparova, Kazakistan'ın 20. yüzyıl başlarındaki sosyo-politik durumunun edebiyatın gelişimine doğrudan etki ettiğini ve bunun sonucunda "dini aydınlatıcı şairler" in ortaya çıktığını belirterek Kızıl Ordu'nun Ruslaştırma ve vaftiz etme politikasının ülkede aktif olarak yürütüldüğü ve Kazak halkının yüzyıllardır süregelen inancının sarsıldığı bir dönemde, Ruslaşmaya karşı Türkleşmeyi, Hristiyanlığa karşı İslamiyet'i savunarak karşı koymaya çalışan bu şairlerin yaşadıkları dönemden ayrı tutulamayacaklarını ifade etmiştir (2011). Toplumdaki sosyo-politik stres sonucunda ortaya çıkarak edebî akımın temsilcileri olan bu şairlerin incelenmesi Türk dünyası edebiyatı için önem arz etmektedir.

Bu dönemlerde İslamiyet'in Kazak bozkırlarında yayılması, Kazak halkının manevi arınmasının yanı sıra Kazak edebiyatının gelişimine de

katkı sağlamıştır. Kazak edebiyatındaki Dinî Aydınlanma akımı da bu noktada ortaya çıkmıştır. Toplum ihtiyaçlarından dolayı edebiyat sahnesinde ortaya çıkan Dinî Aydınlanma akımı, 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında görevini büyük ölçüde yerine getirmiştir. Medreselerde eğitim alarak eserlerinde dinî temalara ağırlık veren Şâdi Jâñgirulı, Mâşhür Jüsip Kopeyulı, Âbubâkir Kerderi, Aqılbek Sabal, Turmağambet İztilevov, Jüsipbek Şayxislamulı, Aqmolla gibi şairlerin İslamiyet ile ilgili yazmış oldukları eserler Kazak bozkırlarına yayılmıştır. Bu şairlerin çoğu öncelikle köy mollalarından eğitim almaya başlayıp daha sonra o dönemde dinî eğitimin ana merkezi olan Türkistan, Taşkent, Buhara ve Hive gibi şehirlerdeki medreselerde okumuşlardır. Medreselerde okutulan Doğu edebiyatının ünlü eserleri ile tanışan bu şairler, Doğu şiirinden beslenerek onun sanat unsurlarını eserlerinde uygun biçimde kullanmışlar ve Doğu'nun klasik eserlerini kendilerine has bir üslupla yeniden kaleme almışlardır. Eserlerinde dinî konulara ağırlık veren bu şairlerin eserleri İslamiyet'in Kazak bozkırlarında yayılmasına da tesir etmiştir (Âbdiğapparova, 2011).

Âbdiğapparova, hem eğitim alırken etkilendikleri Doğu edebiyatının bazı eserlerini Kazak diline tercüme eden hem de Doğu edebiyatı olay örgüsünün bazı temalarını taklit ederek özgün eserler yazan bu şairlerin, Kazak edebiyatında nazire geleneğinin gelişmesine katkı sağladıklarını belirtmiştir (2011: 18). Bu ifadelerden Doğu edebiyatının Kazak bozkırlarında yaygınlaşmasında bu şairlerin büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu akımın temsilcilerinden birisi olan Şâdi Jâñgirulı, medreselerde eğitim alırken Arap, Fars ve Çağatay dillerini çok iyi öğrenmiştir. Bu sayede Arap şiirini özümseyerek İslam tarihi ve Arap edebiyatı konusunda da derin bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Ayrıca Doğu edebiyatının tipik nazire geleneğine tamamen hâkim olan ve (Boranbayev, 2014: 79) bu geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalan şair, Doğu şiirinin bilinen konu ve olay örgüsünü kendine has bir üslupla yorumlayarak fikir ve içerik bakımından özgün eserler kaleme almıştır (Âbdiğapparova, 2011: 19).

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Çağatay Türkçesi ve Kazak Türkçesiyle kaleme aldığı eserlerle uyanışı, aydınlanmayı, ahlaki, sevgiyi hedefleyen ve döneme damgasını vuran Şâdi Jâñgirulı, Kazak edebiyatı tarihinde yer alması gereken bir şahsiyet olmasına rağmen Sovyetler Birliği dönemindeki politiklardan ötürü dönemin önde gelen diğer şahsiyetleri kadar tanınmamış ve tanıtılmamıştır. Ancak politik sebeplerden dolayı her ne kadar üzerine araştırma ve inceleme yapılması yasaklansa da bilim adamı Kelimbetov, Şâdi üzerine kapsamlı araştırmalar yaparak şairin hayatı ve eserleri hakkında ilk edebî çalışma olan *Şâdi Aqın* adlı eserini 1974 yılında Almatı'da yayımlamıştır.

Bu hususta, Şâdi Jâñgirulı ve eserleri üzerine ilk kez kapsamlı bir araştırma yapan bilim adamı Kelimbetov'un *Şâdi Aqın* adlı kitabının ön

sözünü yazan Tajibayev, eser hakkında: “Biz 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ilk otuz yılına kadar yaşamış, diğer önde gelen Kazak edebî şahsiyetlerine benzemeyen; oldukça önemli olmasına rağmen çeşitli sebeplerle bugüne kadar halkın dikkatinden uzakta tutulan Jäñgirov ile yüzleşir ve onu yakından tanırız.” ifadelerine yer vermiştir (1974: 3). Kelimbetov ise daha önceden Kazak edebiyatı tarihinde Şâdi Jäñgirov’un hayatı ve eserlerinin özel olarak incelenmediğini, şair ve eserleri üzerine en ufak bir araştırma bile yapılmadığını dile getirirken Ekim Devrimi öncesi Kazak edebiyatı tarihine ilişkin bazı eserlerde, özellikle de Kazak edebiyatının Doğu’nun klasik edebiyatıyla bağı hakkındaki eserlerde, şairin adı ve eserleri hakkında bir iki görüş bildirildiğini fakat bazı eserlerde ise adının ve eserlerinin söz konusu dahi edilmediğini belirtmiştir (1974).

Elde ettiğimiz kaynakları incelediğimizde, Sovyetler Birliği döneminde Kelimbetov’dan başka Şâdi ve eserleri üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı; Kazakistan’ın bağımsızlığı sonrasında ise özellikle son on beş yılda, Şâdi ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların oldukça arttığı ve onun eserlerinin Kazak edebiyatında önemli bir yer edinmeye başladığı görülmüştür.

1. Şâdi’nin Hayatı ve Eğitimi

Kazak edebiyatının ünlü şairi Şâdi gerek dinî gerek tarihî konularda kaleme aldığı eserlerinde; İslam, Rus, Moğol ve Kazak tarihlerinin yanı sıra Oğuzlar ve Karahanlılar ile ilgili önemli bilgilere de yer vermektedir. Bu durum onun tarihî konulara ne denli vâkıf olduğunu göstermektedir. Şâdi’nin eserlerinin tarih araştırmalarına da kaynak olabileceği düşüncesiyle, şairin hayatı ve eğitiminden önce şeceresi hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Şâdi Töre Jäñgiruli, Kazak hanlarından Abılay Han’ın soyundandır. Abılay Han’ın oğullarından biri olan Qasım’ın Esengeldi, Erjan, Qudaymende, Kenesarı ve Navrızbay adlı beş çocuğu vardır. Bunlardan Kenesarı ile Navrızbay birer kahraman, Esengeldi ise memlekette sözü geçen bir bey ve hatiptir. Esengeldi’nin Jäñgir adında bir oğlu olur ve Jäñgir on beş yaşına girdiğinde amcası Kenesarı onu yanına alır. Jäñgir, Kenesarı’nın hem sağ kolu hem de en çalışkan adamlarından biri olur. 1847 yılında Kenesarı öldükten sonra onun küçük eşi Mävti Hanım’ı “ämeñgerlik”³ geleneği doğrultusunda Jäñgir alır. Kenesarı’nın ölümünden sonra içlerinde Jäñgir ve eşinin de bulunduğu bir grup Töre⁴ halkı 1848 yılında Sozak bölgesine yerleşir. Bu bölgeye yerleştikten bir süre sonra ise Jäñgir ile Mävti Hanım’dan Şâdi doğar (Qoñıratbayev, 1994: 210-211). Yani Şâdi, Abılay Han’ın torunlarından birisi olan Esengeldi’nin torunudur.

³ Bu kelime, Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüğünde: “Dul kalan bir kadını ölen kocasının kardeşi veya yakınlarından birisi ile evlendirme geleneği.” olarak açıklanmıştır (Koç, 2003: 66).

⁴ Kussainova ve Abdıgapbarova, “töre”nin Kazak toplumundaki bir sosyal grubun adı olduğunu ifade etmişlerdir (2016: 438).

Şâdi Jänğiruli, 1855 yılında günümüz Türkistan Eyaleti'nin Sozak ilçesine bağlı Kızılköl köyünde dünyaya gelir. Şairin babası Jänğir, Töre soyundan olup besicilikle uğraşan ve kendi emeğiyle geçimini sağlamaya çalışan bir çiftçi; annesi Mävti ise çok iyi bir türkücü, meşhur dombra sanatçısı ve marifetli bir kadındır (Kelimbetov, 1974: 9). Şâdi ailenin ilk ve tek oğludur. Ondan sonra Mävti Hanım hamile kalmaz. Bu nedenle annesi ve babası çocuklarını çok iyi yetiştirir. Annesi çocuğuna çok düşkündür ve asıl adı Sultanbek olan oğluna “Şâdi” lakabını veren de kendisidir. Daha sonra diğer insanlar da ona Sultanbek yerine Şâdi demeye başlar (Qoñıratbayev, 1994: 211). Ancak elde ettiğimiz bazı eserlerin asli nüshalarında, şairin Şâdi adıyla birlikte Sultanbek adını da kullandığı görülmüştür.

Şâdi dokuz yaşlarındayken, doğum tarihi göz önünde bulundurulduğunda 1864 yılında, ebeveynleri onu eğitim alması için köy mollasına gönderirler. O, ilk olarak köy mollası Alşınbay Âbdisattaruli'dan ders almaya başlar (Qoñıratbayev, 1994: 211). Daha sonra 1865 yılında dönemin en meşhur medreselerinden biri olan Şayan'daki Appak İşan Medresesi'ne giderek ilk kez Arap edebiyatının örnekleriyle karşılaşan Şâdi (Boranbayev, 2014: 263), bu medresede eğitim alırken Doğu edebiyatının meşhur yazarları Firdevsî, Cem'î, Nizâmî'nin eserlerinin yanı sıra Özbek ve Tacik şairlerin şiirleriyle de tanışır (Nısanbayev, 2000: 223). Orada sadece yedi sekiz ay öğrenim gördükten sonra ertesi yıl Çimkent şehrine giderek Doğu dilleri ve edebiyatını çok iyi bilen Abdulla Şärip adlı bir âlimden iki yıl ders alır. Burada Arap ve Fars dillerini öğrenerek Doğu edebiyatından birçok kitap okur (Kelimbetov, 1974: 9). Küçük yaştaki öğrencisinin yeteneğini fark eden hocası ona *Binbir Gece*, *Tûtînâme*, *Şâhnâme* gibi pek çok Doğu masal ve destanının önemini anlatarak onları okutur. Bu iki yıllık süreçte Şâdi, hocasının elinde bulunan Doğu edebiyatıyla ilgili eserlere tamamen aşina olur. Çernayev komutasındaki Rus ordusu Çimkent'i aldıktan sonra Abdulla Şärip Taşkent'e giderken Şâdi ise köyüne döner (Qoñıratbayev, 1994: 211).

Öğrencisinin zekâsına ve şiir tutkusuna hayran kalan Abdulla Şärip, ona Buhara medreselerinden birine giderek eğitim almasını tavsiye eder. Ancak babasının Şâdi'yi uzak bir şehre gönderebilecek kadar parası yoktur. Bu nedenle Şâdi, 1868'de Türkistan bölgesindeki Karnak Medresesi'ne giderek eğitimine orada devam etmek ister. Fakat Doğu edebiyatını çok iyi bilen Şâdi, köy medresesindeki eğitimi yeterli bulmayıp 1869'da medreseyi bırakır ve tekrar köyüne döner. Bu süre zarfında toylarda ve toplantılarda bir araya gelen köy halkına çeşitli kitaplardan kısa öyküler okuduğu ve dombra eşliğinde destanlar söylediği için köyde herkes ona “destancı çocuk” ve “hikâyeci Şâdi” demeye başlar (Kelimbetov, 1974: 9-10).

Oğlunun eğitim arzusunu fark eden Jänğir, akrabalarından bir miktar para toplar. 1870 yılında Şâdi'yi eğitim alması için Türkistan'dan yola çıkan kervancılarla birlikte Taşkent'e gönderir. Şâdi, Taşkent medreselerinden birinde yedi sekiz ay okuduktan sonra orayı da bırakır (Kelimbetov, 1974: 10). İlmini daha da artırmak maksadıyla o zamanlarda tüm Müslüman

çocuklar tarafından bilinen Buhara'daki Mir-Arap Medresesi'ne giderek eğitim alır. Orada İslami değerleri yakından tanır ve eserlerinin temelini oluşturacak dinî kaideleri çok iyi öğrenir (Âbdiğapparova, 2011: 23). Sadece dinî kaideleri öğrenmekle yetinmeyip edebî bilgileri de çok iyi öğrenmeye gayret eden Şâdi, Doğu şairlerinin eserlerini detaylı bir şekilde inceler. Bu süreçte Çağatay diline de tamamen hâkim olur. Ayrıca Arapça yazılan kitapları orijinalinden okuyabilecek duruma gelir (Boranbayev, 2014: 52). Buhara'da eğitim alırken yaz tatillerinde kendi köyüne giderek oradaki çocuklara iki üç ay ders verir. Şâdi'nin şairlik devri de bu medresede okurken başlar. Arap, Fars ve Çağatay dillerinde yazılmış edebî eserleri inceleyerek onlardan pek çok örnek alan Şâdi, ilk şiirlerini de burada okurken yazmaya başlar. Köydeki akrabalarına ve dostlarına gönderdiği mektupları şiirle süsleyerek yazar. Şâdi Buhara'daki medrese eğitimini tamamladıktan sonra hemen köyüne dönmeyip birkaç yıl Türkistan coğrafyasındaki Semerkant, Kokand, Hive, Marv, Cizzak, Şehr-i-Sebz, Kitab, Duşanbe gibi şehirleri dolaşır ve Karakalpak eline gider (Kelimbetov, 1974: 10). Bu gezi sırasında Özbek, Tacik, Karakalpak ve Türkmenlerin bazı akın, şair ve yazarlarıyla tanışır (Kümisbayev, 2015: 247).

Bu bilgilerden yola çıkarak Şâdi'nin sadece günümüz Kazakistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yer alan ünlü medreselerde eğitim almakla kalmayıp Türkistan coğrafyasının önemli şehirlerini dolaştığı, ayrıca oralardaki şair ve yazarlarla görüşmeler gerçekleştirerek fikir alışverişinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şairin eserlerine medreselerde aldığı eğitimlerin yanı sıra hiç şüphesiz bu şair ve yazarlarla görüşmelerinin de tesir etmiş olabileceği söylenebilir. Bizim Şâdi için Türkistan coğrafyasında yetişen şair dememizin sebebi de aslında bundan kaynaklanmaktadır.

Bilim, sanat ve şiir arayışıyla çıktığı bu yolculuğun ardından doğduğu köye dönen Şâdi, Baljan adında bir kızla evlenir. Varlıklı bir ailede yetişen kız, ilk başta Şâdi'nin eğitimine ve şairliğine çok fazla ilgi duysa da çocuk sahibi olduktan sonra şairin yoksulluğunu yüzüne vurup baba ocağına döner. Baljan'ın babası zengin bir adamdır. Kızını Şâdi'nin köyüne geri göndermeyip bir iki yıl sonra onu başkasına verir. Bu haberi duyan Şâdi ise kendi köyünde oturan Temeş adlı bir adamın kızı Qadişa ile evlenir. Ancak Qadişa uzun süre hamile kalmaz. Şâdi tekrar çocuk sahibi olamadığı için birkaç yıl sonra Omar adlı bir adamın kızıyla evlenir ve onun adı da Qadişa'dır. Şâdi'nin bu küçük Qadişa'dan bir oğlu dünyaya gelirken büyük Qadişa'dan ise daha sonra bir oğlu ve bir kızı olur (Kelimbetov, 1974: 11-12).

1877 yılında Şâdi'nin babası Jäñgir ölür. Daha sonra aradan çok zaman geçmeden annesi Mävti de ölür. Babası ve annesi öldükten sonra çocukların bütün sorumluluğu ve evi geçindirme yükümlülüğü ise Şâdi'nin omuzlarına kalır. Bu süreçte yoksulluk yüzünden kuyumculukla da uğraşmaya başlayan Şâdi hem Sozak'ta hem de Türkistan bölgesinde tanınmış bir kuyumcu olur (Kelimbetov, 1974: 12). Daha sonra ev işlerinden uzak kalamayan Şâdi, ev

işlerinin yanı sıra hikâye, destan ve şiir yazmakla da uğraşır (Boranbayev, 2014: 76).

Şâdi, kendi dönemindeki Güney Kazakistan bölgesinin ünlü Kazak şairleri Maylıqoja, Qulınşak, Molda Musa ve Turmağambet'le devamlı irtibat hâlinde olmuştur (Boranbayev, 2014: 263) ve bu şairler bazen kendi aralarında mizah yollu şiirler yazmışlardır (Âbdığapparova, 2011: 31). Ayrıca dönemin Molda Musa, Madâli, Budabay, Qulınşaq, Turmağambet gibi çağdaş şairleri Şâdi'nin yeteneğine saygı gösterip ona iltifat etmişlerdir (Kümisbayev, 2015: 247). Bu şairlerin birbirine yazmış olduğu mizahi şiirler, Türklerin eski devirlerden beri süregelen söz yarışı geleneğine birer örnek teşkil etmektedir ve halk bilimi araştırmacıları için inceleme konusu olabilir.

Ömrünün son dönemlerinde “Molla” olmakla itham edilerek sürgüne gönderilen Şâdi (Boranbayev, 2014: 13), Özbekistan'ın bugünkü Sirderya Eyaleti'ne bağlı Zamin ilçesindeki Karatöbe adlı yerde 12 Eylül 1933 yılında, yetmiş sekiz yaşında vefat etmiştir. Onun mezarı, bu bölgedeki “Kızıl Şarvadar” adlı kolhoz arazisindedir (Kelimbetov, 1974: 16).

2. Şâdi'nin Edebî Kişiliği

Bilim adamı Kelimbetov'a göre Şâdi, kendi zamanının eğitimli bir insanı, bilim adamı, şairi, tarihçisi ve aydını olup diğer aydınlar gibi halkı uyanmaya, eğitime, bilime, sanata ve barışçıl bir memleket olmaya davet etmiştir (1974).

Doğu edebiyatının nazire geleneğini çok iyi öğrenen Şâdi, bu edebiyatın geleneksel temalarını, olay örgülerini, hümanist ve yenilikçi motiflerini koruyarak; içerik, biçim, fikir ve olay örgüsü açısından özgün eserler yazmıştır. Şâdi, Doğu klasiklerinde ele alınan konuları ve olay örgülerini kendi düşünce sistemi içerisinde yeniden yoğurup şekillendirerek Kazak toprağına uygun ve okurlarının anlayabileceği bir üslupla kaleme almıştır. Doğu şairleri geleneğine göre insanın büyüklüğünü överken aklı, sanatı ve bilgiyi yüceltmiş; okuyucularını manevi temizliğe ve doğallığa teşvik ederken de kaba davranışlardan kaçınmaya, sevgiye, şefkate ve saygı duymaya çağırmıştır (Kelimbetov, 1974: 67).

Şâdi, insanoğlunun en önemli nitelikleri olan saygıyı, hoşgörüyü, erdemi, cömertliği, sanatı, bilgiyi yani hümanist ve aydınlanma düşüncesini yücelten bir şairdir. Aydınlanma düşüncesini hem çekici kılmak hem de okuyucuya daha anlaşılır bir şekilde aktarmak için geleneksel motifleri, ilginç olay örgülerini ve çeşitli halk hikâyelerini eserlerinde büyük bir yaratıcılıkla kullanmıştır. O, her insanın bilim alma, sanat öğrenme, dünyanın bilinmeyen sırlarını araştırıp anlama böylece sanatın ve bilimin gücünü halkın yararına kullanma sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Şair bu görüşlerini insanlara kabul ettirebilmek için bazen dinî sözlerden ve efsanelerden faydalanmıştır. Eserlerinde cehalete, karanlığa ve dinî mistisizme karşı düşüncelerini cesurca dile getiren şair, Arap ve Fars dillerindeki dinî kitapların manasını tam anlamadan ezberleyip onlara

tereddütsüz inanan mollaları, cahil dindarları, dünya malı uğruna kardeşlerini öldürmeyi göze alan katilleri, saray mensuplarını, aptallığı, yeri geldiğinde ülke yöneticilerinin ve zenginlerin zalimane davranışlarını eleştirmiştir. Ayrıca halk arasında molla olduğunu iddia ederek dolanıp cahil halkı kandıran kişilerle alay etmiş ve körü körüne dindarlığı da eleştirmiştir (Kelimbetov, 1974).

Kelimbetov (1974), Şâdi'nin dinî, tarihî ve toplumsal konuları ele alarak insanlığı, sevgiyi ve halklar arası dostluğu daima yücelttiği eserlerinde hümanizmi savunduğunu, insan özgürlüğünü övdüğünü, zulmün çeşitli türlerini yerle bir edercesine eleştirdiğini ve insan bilgeliğinin çeşitli yaratıcılığını açık bir şekilde ifade ettiğini belirtmiştir.

İslam'ı kendine yoldaş edinen Şâdi, zengin bir edebî miras bırakmıştır. Şâdi eserlerinde canlandırdığı karakterler arasında peygamberlere, sahabilere, evliyalara, dervişlere, mollalara, ülkeyi yöneten hanlara ve sıradan insanlara yer vermiştir. Şairin eserlerinin özgünlüğü; konu seçiminden, insan tabiatını betimlemesinden, Allah'ın kudretini ve Kuran'ın hakikatini anlatan şiirlerinden ve kullandığı sanatsal yöntemlerden anlaşılmaktadır. Şâdi'nin dinî destanlarında, İslam Dini'nin insanı manevi kirlilerden arındıran, büyütüp olgunlaştıran ve böylece manevi zenginliğe erişmeyi sağlayan kutsal bir yol olduğu anlatılmıştır. Şairin dinî destanlarının doğası efsaneye yakındır. Ancak fantezi ve kurgu birbirine karışmış olsa da nihai amaç okuyucuyu temiz, dürüst ve sadık olmaya teşvik etmektir. Şâdi dinî destanlarında, dinleyiciye sadece derin bir manevi güç vermekle kalmamış aynı zamanda insanların hayalleri ve hedefleri; peygamberler ile İslami figürlerin yaşam yolları ve eylemleri; tarih ve dinle ilgili bilgiler de vermiştir (Âbdiğapparova, 2011).

Olayları anlaşılır şekilde aktarabilmek için sade bir anlatımı tercih eden Şâdi, bazı eserlerinde edebî sanatları fazla kullanmamıştır. Şairin destanlarının hacmine kıyasla teşbihlerin, epitetlerin, mecazların ve şairler tarafından yaygın olarak kullanılan benzetmelerin miktarı azdır. Nitekim şairin eserlerinde kelimelerin sanatsal gücünü kullanmadaki mahareti görülse de kelimeleri süslemekten ziyade bilgi aktarımına öncelik verdiği, günlük konuşma diline has özellikleri çokça kullanmasından anlaşılmaktadır (Âbdiğapparova, 2011: 140).

Doğu edebiyatı ve Kazak halk edebiyatının en iyi örneklerini ve geleneklerini hem ideolojik hem de tematik bir bakış açısıyla değerlendiren şair (Kelimbetov, 1974: 76), şiir yeteneğini yerli halkın sözlü edebiyatından, Doğu edebiyatından ve Rus edebiyatından almıştır. Destan, hikâye ve manzumelerinde Arapça, Farsça, Rusça ve Türkçe kelimeleri uygun şekilde kullanan şair, şiirlerin nazım şekilleriyle oynayarak sadece nazire çerçevesinde değil manzume dünyasında da kendi yolunu çizmiştir (Kümisbayev, 2015: 249).

3. Şâdi'nin Eserleri

Yukarıda şairin medrese eğitimi alırken Arap, Fars ve Çağatay dillerini çok iyi öğrenerek o dillerde yazılan temel kaynakların pek çoğunu okuduğundan bahsedilmiştir. Şiir yazmaya ilgisi Buhara medreselerinde okurken başlayan ve ilk şiirlerini öğrencilik yıllarında memleketine gönderdiği mektupları süslemek için yazan Şâdi, daha sonra ya Doğu'nun ünlü eserlerini kendi üslubuyla yorumlayıp nazire ürünü veya tamamen özgün eserler ortaya koymuştur. Şair genellikle destan ve hikâyelerini Çağatay Türkçesiyle; manzume ve şiirlerini ise Kazak Türkçesiyle kaleme almıştır.

Ekim Devrimi'nden önce, dönemin Kazak aydınları arasında en çok kitap yazan Şâdi; destan, hikâye, manzume, şecere ve şiir türünde otuzdan fazla eser yazarak (Boranbayev, 2014: 41) bunlardan on sekizini (onun eserleri yaklaşık yüz bin satırdan oluşur ve bunun yetmiş beş bin kadarı şair hayattayken neşredilir) Taşkent, Kazan ve Orenburg'da yer alan çeşitli matbaalarda bastırıp çıkartmıştır (Kelimbetov, 1974).

Şâdi'nin eserlerinin dilinde farklılıklar vardır. Şairin Buhara'da eğitim aldığı süre boyunca Çağatayca yazılmış edebî eserleri çokça okuması, Özbekistan ve Karakalpakistan'ın birçok şehrini sık sık ziyaret etmesi gibi hususlar destanlarını edebî dilin etkisinde yazmasına sebep olmuştur. Ancak Kazak ortamında yazdığı eserlerinde edebî dilin ve Çağatay dilinin etkisi yoktur (Âbdiğapparova, 2011). Şâdi'nin Kazan ve Orenburg matbaalarında yayımlanan eserleri ile el yazması şeklinde saklanan *Tarixnâme* adlı destanı modern Kazak Türkçesiyle yazılmıştır. Dolayısıyla bu eserlerde, Arapça ve Farsça unsurlar az kullanılmış, hatta bazı kelimeler fonetiği değiştirilerek belirli bir seviyede Kazaklaştırılmıştır. Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında basılan *Nazım Çähar Därvış, Xikayat Xalifa Haronar Raşid, Xikayat Qamarzaman* ve *Xikayat Orqa-Külşe* gibi destanlarının dili ise Çağatay diline yakındır. Şâdi'nin Kazan ve Orenburg şehirlerinde yayımlanan eserlerine göre Taşkent'te yayımlanan eserlerinde daha çok Arapça ve Farsça unsur yer almaktadır (Kelimbetov, 1974).

Âbdiğapparova, Şâdi henüz hayattayken onun eserlerinin hem yazma hem de kitap olarak yurt içinde geniş çapta yayıldığını belirtmiştir (2011: 155). Şâdi'nin yayımlanmış kitapları ve yayımlanmamış eserlerinin birçoğu Kazakistan Cumhuriyeti Akademisi Merkez Bilim Kütüphanesi, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Kütüphanesi ve Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün nadir eserler ve el yazmaları bölümlerinde yer almaktadır. Yazmış olduğu eserlerle zengin bir edebî miras bırakan ve Türkoloji çalışmalarında hak ettiği yeri alması gereken Şâdi'nin eserleri hakkında şu bilgilere yer verilebilir.

Rassiya patşalığında Romanov nâsilenen xukımranlıq qılğan patşalardıñ tarixtarı häm aqtaban şubırınşılıq zamannan beri qaray qazaq xalqınıñ axvalı (Rus Çarlığında Romanov sülalesinden hükümdarlık edenlerin tarihi ve Aktaban Şubırındı [Büyük Felaket] döneminden bu yana

Kazak halkının durumu): Şâdi'nin Rusya ile ilgili kaleme aldığı bu tarihî manzumesi, 1912 yılında Orenburg'da kitap olarak basılmış ve halk arasında geniş bir alana yayılmıştır (Âbdiğapparova, 2011). Şair bu eserinde, Rusya'yı eski çağlardan beri halkı için yöneten çarların ve komutanların kahramanlıklarını geniş bir şekilde ele alarak (Boranbayev, 2014) Rus halkının tarihini ve yaşam tarzını kendine has bir üslupla okuyucuya anlatmıştır (Kelimbetov, 1974).

Tarixnama (Tarihîname): Şâdi'nin tarihî konularda kaleme aldığı önemli eserlerinden biri de *Tarihîname* adlı destanıdır. Şâdi, 1914 yılında Taşkent'te yayımlanan *Hikayat Halifa Haron-ar-Raşid* adlı kitabının sonunda yayımlanmak üzere hazırlanan eserlerinin listesine yer vermiştir. Bu listede yer alan *Tarihîname* adlı destanın basılı hâliyle henüz karşılaşmamıştır. Ünlü bilim adamı ve Şâdi araştırmacısı Kelimbetov destan hakkında, sadece şairin kendi el yazısıyla kaleme aldığı defterin günümüze ulaştığını ve defterin son sayfasında Şâdi Jâñgirulı yazmakta olduğunu fakat destanın ne zaman yazıldığına dair herhangi bir bilgi yer almadığını söylemiştir (1974: 50).

Bilim adamı Kelimbetov, Orta Asya'nın 16-17. yüzyıllardaki tarihi hakkında birçok değerli bilgiye yer veren bu destanın Orta Asya ve Kazakistan halklarının tarihindeki önemli olaylara, gerçek verilere, halk masallarına ve şiirlere dayanılarak yazıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Şâdi'nin Doğu tarihini Arap, Fars, Tacik ve Özbek dillerindeki tıpkıbasımlardan öğrenmesinin yanı sıra Kazak halkının geçmişteki medeni ve edebî tarihini de derinlemesine incelediğini belirterek onun sadece bir şair değil, aynı zamanda bir tarihçi olduğu fikrine varmıştır (1974: 55).

Şâdi araştırmacısı Âbdiğapparova, sözlü edebiyat örnekleri koleksiyoncusu ve eski bir öğretmen olan Minat Qaldıbayev'in *Tarihîname* adlı destandan istinsah ettiği iki el yazması ile Şâdi'nin bir el yazmasını Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsüne teslim ettiğini ve bu üç yazmanın toplam hacminin 31.864 satır olduğunu söylemiştir (2011: 100). Bu destanın giriş bölümünde, öncelikle Oğuz Kağan ile ilgili olaylar, Oğuz boylarının kökeni, toprakları ve yaşamı anlatılırken Karahanlılar hakkında şecere ve hikâyelere de yer verilmiştir. Ayrıca, Deşt-i Kıpçak bozkırı, Mâverâünnehir bölgesi, Kanlı, Kıpçak, Karluk-Uygur, Üysin, Nayman, Konırat, Kerey, Alşın boyları hakkında da bilgi verilmiş ve Kazakların üç cüze bölünmelerinin tarihi anlatılmıştır (Kelimbetov, 1974: 51).

Şâdi'nin Kazak tarihine ithaf ettiği bu eser iki büyük bölümden oluşmaktadır. "Cengiz Han'ın Tarihi" adlı ilk bölümde 32 fasıl, "Abılay Han'ın Tarihi" adlı ikinci bölümde ise 22 fasıl yer almaktadır (Boranbayev, 2014). Cengiz Han ve Abılay Han gibi büyük tarihî figürlerin hayatları ve kişilik özelliklerinin yer aldığı bu eserde, tarihsel veriler oldukça fazladır (Âbdiğapparova, 2011). Cengiz Han ve Abılay Han'ın hayatlarının ve kahramanlıklarının ele alındığı her fasılda ayrı bir hikâye anlatılmıştır.

Şâdi, Cengiz Han seferlerini geniş bir şekilde kaleme aldığı bölümde, Moğolların kanlı seferlerini anlatmadan önce Orta Asya ve Kazak bozkırlarının o dönemdeki sosyal koşullarına kısaca değinirken (Kelimbetov, 1974), Abılay Han'ın tarihî kişiliğine özel bir önem verdiği bölümde ise Abılay'ın liderlik, kahramanlık, siyasi ve karakter özelliklerini somut örnekler vererek anlatmıştır. Abılay'ın çocukluğu, hayatının en önemli dönemleri belli bir kronolojik sisteme göre birbirinden bağımsız bölümlerde ele alınmış olup hikâyelerde Abılay Han, onun ataları ve torunları anlatılmıştır (Äbdiğapparova, 2011).

Kaybar Qissası (Hayber Kıssası): Şâdi'nin İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Hayber Muharebesi ile ilgili eser yazması İslam tarihini de iyi bildiğini göstermektedir. *Hayber* hikâyesi, şairin dinî eserlerini Allah'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'in hadislerine dayanarak kaleme aldığı bir delili niteliğindedir. Şairin bu eseri ilk kez 1910'da Kazan'daki Dombrovskiy matbaasında basılmıştır (Äbdiğapparova, 2011: 52). 1913 yılında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında *Xayber Urısı* (Hayber Savaşı) adıyla ikinci kez basılan eserde, Arap ordusunun Hayber'i fethetmek için günlerce kuşatmasına rağmen Hayber halkının kolayca teslim olmadığı, her iki tarafın askerî komutanlarının ve kahramanlarının savaştığı, son olarak da şehir sakinlerinin yenilgiye uğratıldığı anlatılmıştır (Yegevbayev, 2006: 409). Şâdi bu hikâyede, Hz. Ali'nin savaştaki kahramanlığını ve yiğitliğini anlatarak onu yüceltmıştır (Boranbayev, 2014: 22).

Nazım Siyar Şârif (Nazım Siyer-i Şerîf): 704-767 yıllarında yaşayan Arap yazar İbn İshak, "Hz. Muhammed (s.a.v)'in Hayatı" hakkında bir kitap yazmış, daha sonra 9. yüzyılda Arap filoloğu İbn Hişâm, Müslüman ülkelerde yaygınlaşan bu destanın orijinal versiyonunu tamamlayarak ve yeniden işleyerek yazıya geçirmiştir. Bu eser, 18. ve 19. yüzyıllarda Orta Asya'daki Müslüman Kazak, Tatar, Başkurt ve Kafkas halkların dillerine çevrilerek halk arasında geniş bir alana yayılmıştır. Şâdi bu eseri ana olay örgüsüne bağlı kalarak kendi doğasında yeniden canlandırıp Orta Asya ve Basra Körfezi'ndeki Müslüman halkların ortak dili olan Çağatay Türkçesiyle *Nazım Siyar Şârif* adıyla kaleme almıştır (Boranbayev, 2014).

Şâdi Jäñgirulı'nın en hacimli dinî destanlarından biri olan bu eserde, Hz. Muhammed'in doğumundan ölümüne kadar tüm hayatı alt başlıklara ayrılarak anlatılmıştır. Destanın ilk bölümüne Allah'ı tesbih ederek başlanmış ve ardından Kur'an'ın ilk suresi olan Fatiha'nın anlamı açıklanmıştır. Äbdiğapparova, bu eserin 20. yüzyıl başlarında Taşkent ve Kazan şehirlerinde birkaç kez neşredilirken Sovyetler Birliği döneminde basımının yapılamadığını ancak Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra 1995 yılında Oñaybek Qudışılı tarafından Almatı'daki Sanat Yayınevi'nde yeniden yayımlandığını belirtmiştir (2011: 55). Qudışılı tarafından hazırlanan bu kitabı temin edip incelediğimizde, orijinal eserin hece sayısı ve cümle yapılarında birtakım değişiklikler yapılarak önemli ölçüde kısaltıldığı görülmüştür.

Qıssa Balğam Bağur: Şâdi, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin hayatında meydana gelen bazı olayları da nazım şeklinde kaleme almıştır. *Balğam Bağur* adlı hikâye, şairin öğreti değeri yüksek olan eserlerinden biridir. 1910 ve 1915 yıllarında Kazan'daki B. L. Dombrovskiy Yayınevi'nde, 1917 yılında ise Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında basılan bu kitapta, çeşitli hikâyeler yer almaktadır (Âbdığapparova, 2011). Bunlar: "Qıssa Balğam Bağur", "Hazret Ğaysa duğasımen körden tirilgen katınnıñ xikayası" ve "Bes katınnıñ xikayası" adlı hikâyelerdir. Bu hikâyelerde, başta aile ve kadın hakları olmak üzere ahlaki konular ele alınarak insanseverlik öğütlenmiş; kadın sorunu da feodalizm perspektifinden yorumlanmıştır (Yegevbayev, 2006: 409). Balğam Bağur hikâyesinin ana fikri, şeytan tarafından bir kadın aracılığıyla yoldan çıkarılmaya uğraşılan erkeğin bu durumdan kaçınmaya çalışmasıdır. Şair bu tür durumların Hz. Âdem ile Hz. Havva zamanından beri yaşanageldiğini belirterek bu olaylara dair deliller sunmuştur (Âbdığapparova, 2011: 46-47).

İbrahim Payğambardıñ Xikayati: Şâdi'nin peygamberlerin hayatına adanmış önemli eserlerinden biri de Hz. İbrahim hakkında yazdığı hikâyedir. Âbdığapparova, Şâdi'nin bu eserini Rabgûzî'nin *Kısasül-enbiyâ* adlı eserinden hareketle kaleme aldığını belirtmiştir. Bu eserde yer alan hikâyeler basit bir olay örgüsüyle anlatılmıştır (2011: 73). Eserin birinci bölümünde "İbrahim Halilullah'ın Nemrut ile hikâyesi", ikinci bölümünde "İbrahim Halilullah ile İsmal (a.s.)'in Kâbe'yi inşa etmesi", üçüncü bölümünde "Hz. İshak'ın dünyaya gelmesi ve on iki mukarreb meleğin müjdelik istemesi" ve dördüncü bölümünde ise "on iki mukarreb meleğin Lût kavmini helak etmesi" anlatılmıştır.

Fıqh Kaydani (Fıkhü'l-Keydânî): Şâdi'nin şeriat öğretileriyle bağlantılı olarak kaleme aldığı eserlerinden biri olan *Fıqh Kaydani*, 1913 ve 1914 yıllarında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında basılmıştır. Âbdığapparova, bu eserin Lutfullah Fâzıl en-Nesefî tarafından namazın şartlarını anlatmak için Arapça yazılan *Fıkhü'l Keydânî* adlı eserin Türkçe bir tefsiri olduğunu söylemiştir (2011: 80). Şâdi, Arapça yazılan şeriat kitaplarından birçok insanın şeriat hükümlerini öğrenip anlayamadığını ve bu yüzden fıkıh ilmiyle ilgili bu eseri ana dilinde tefsir ettiğini belirtmiştir. Şair diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserine de Hz. Muhammed'e övgü ile başlayarak onun yanındaki dört sahabe için şiirler yazmıştır. Namazın şartlarının anlatıldığı bu eserde, İslam'daki dört mezhebin tanıtıldığı ayrı bir bölüm de yer almaktadır.

Axvali Qiyamet (Ahvâl-i Kıyâmet): Şâdi'nin İslamiyet'in temel kaidelerini kaleme aldığı *Axvali Qiyamet* adlı destanından akide öğretilerine de hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Eserde öncelikle Allah'ın zatî ve subûtî sıfatları üzerinde durup daha sonra Allah'ın varlığı ve birliğinin anlatıldığı İhlas suresini yorumlayan şairin Kur'an tefsiri konusunda da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserde, her bir insanoğlunun ölmeden önceki durumu, ahirette karşılaştığı çeşitli zorluklar ve şefaathler, cennetin

güzellikleri, cehennem azapları, Münker ve Nekir'in sorgusu, ahir zamanın yakında ortaya çıkacağına dair alametler: Hz. İsa'nın gökten inmesi, Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışı, Deccal'in müminleri yoldan çıkarması, Ye'cüc ve Me'cüc kavminin yeryüzünü fethetmesi anlatılmıştır. Ayrıca Cebrâil, Azrâil, İsrâfil ve Mikâil gibi dört büyük meleğin yanı sıra cennet ve cehennem meleklerinin kıyamet zamanındaki davranışları gibi konular da anlatılmıştır. Şair, din ile ilgili olan bu eserindeki her bir sözüne delil sunarak okuyucuya bunun sadece bir sanat eseri olmadığını, aynı zamanda imanın temellerini anlatan bir ders kitabı olduğunu belirtmektedir (Mırzaxmetuli, 2012). Âbdığapparova, şairin bu destanını ünlü İslam hukukçusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserine dayanarak yazmış olabileceğini belirtmiştir (2011: 88). Bu eser, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün nadir eserler ve el yazmaları bölümünde yer almaktadır.

Nazım Çehâr Dervîş: Şâdi Töre'nin en hacimli eserlerinden biri de nazire olarak kaleme aldığı *Nazım Çehâr Dervîş* adlı hikâyesidir. Şair eserin giriş bölümünde Allah'a hamd edip Peygambere salavat getirmiştir. Yedi yüzyıl boyunca dünyayı dolaşan dört dervişin başından geçen olayların anlatıldığı bu eserde; adalet, kardeşlik, insan aklı ve sevgisi gibi hususlar övülerek asil insanın nitelikleri ortaya koyulmuştur. Hikâyenin Taşkent'teki litografyada 1913'te basılan nüshası, Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisinin nadir ve el yazma eserler bölümündeki 1138 numaralı klasörde saklanmaktadır fakat eserin birkaç sayfası eksiktir. Eserin sonunda şairin yayımlanan ve yayımlanmak üzere hazırlanan eserlerinin listesi yer almaktadır. Bu eser üzerine hazırlamakta olduğumuz doktora tezinde daha detaylı bilgilere yer verilecektir.

Xiqayat Varaqa-Külşe, Âşîq ve Maşuq: Gazneliler dönemi şairlerinden Ayyûkî'nin Gazneli Sultan Mahmud adına Farsça olarak yazdığı *Varaqa ve Gülşâh* adlı hikâyeye (Öz, 2012: 515) nazire olarak Şâdi, *Xiqayat Varaqa-Külşe, Âşîq ve Maşuq* adlı hikâyesini yazmıştır. Şâdi'nin Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı bu eser, 1917 yılında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında basılmıştır.

Kelimbetov'a göre şair, ana temasını aşk, şefkat ve ahlaki konuların oluşturduğu bu eserinde sadece aşkın sırrını söylemekle kalmayıp aşkın toplumsal bir içeriği ve insanın özgürlük haklarıyla ilgili birtakım motiflerin olduğunu da kanıtlamaya çalışmıştır. Daha doğrusu şair aşkı büyük bir sosyal soruna, kategoriye ve faktöre dönüştürerek aşkın ve şefkatin sorunlarını derinlemesine işlemiş; o dönemin insanına özgü en iyi nitelikleri destanın ana karakterleri Varaka ve Külşe'de toplayarak âşıkların sırrını hümanist bir bakış açısıyla ele almıştır (1974: 32-33).

Barsisa: Şâdi, Kazan'daki Karimovtar matbaasında 1910 yılında *Qissa Barsisa* adıyla basılan hikâyesinde, insanoğlunun yaratılışından bu yana onun baş düşmanının şeytan olduğunu anlatmış ve insanları sadece şeytanın ayartmasıyla kötülük yapabilecekleri hususunda uyarmıştır. Ayrıca şeytanın ayartmalarını fark edebilmek ve ondan kaçınabilmek için insanların din

eğitimi almalarının çok gerekli olduğunu belirtmiştir (Äbdiđapparova, 2011).

Bu eserde, Barsisa isimli bir din liminin şeytan tarafından nasıl kandırıldığı ve yoldan çıkarıldığı anlatılmaktadır. Boranbayev'in çalışmasında yer alan bilgilere göre bu hikâyede, din limi olan Barsisa günlerini dua ederek geçirir ve şeytanın hilelerine aldırış etmez. Ancak şeytan bir şekilde onun zayıf noktasını bulur. şeytan öncelikle ona bir insanın nasıl tedavi edileceğini öğretir ve daha sonra genç bir kızın nöbet geçirme hastalığına yakalanmasına sebep olur. Ebeveynleri kızlarını tedavi için Barsisa'ya getirir. Hayatında hiç evlenmeyen Barsisa önce kızla birlikte olur ve daha sonra bu durumun ayyuka çıkmasından korkarak kızı öldürür. Bir süre sonra suçu açığa çıkıp darağacına asılacağı anda şeytan ortaya çıkıp: "Eğer bana secde edersen seni ölümden kurtarırım." diyerek onu ayartır. Böylece Barsisa şeytana secde eder (2014).

"Xikayat Xalifa Xarun ar-Raşid" ve "Atımtay": Äbdiđapparova, İslam Edebiyatı'na da azami zen gösteren şâdi'nin insanların cömert ve sağduyulu olmaları hususunda *Xikayat Xalifa Xarun ar-Raşid* ve *Atımtay* adlı hikâyeler yazdığını belirtmiştir (2011: 27). şâdi tarafından nazire geleneği doğrultusunda kaleme alınan ve dinî konular içeren *Xikayat Xalifa Xarun ar-Raşid* adlı didaktik eser 1913-1917 yılları arasında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova litografyasında basılmıştır. Bu hikâye yedi bölümden oluşmaktadır: "Birinři ajamniñ kr bolđan xikayası", "Ekinşi ajamniñ soqr bolđan xikayası", "řinři ajamniñ kr bolđan xikayası", "Ävelgi qızdın patşağa aytqan srgzştsi", "Ekinşi qızdın srgzştsi", "Jalđannan xalifa bolđan jigitniñ xikayası" ve "Jađfar vzirdin patşağa aytqan xikayası" (Mirzaxmetuli, 2016).

Eskendir Zulqarnayın (Büyük İskender): Bilim adamı Äbdiđapparova, şâdi'nin Doğu İslam Edebiyatı'nda adaletin simgesi olarak nitelendirilen Büyük İskender hakkında bir destan yazdığını belirtmiştir (2011: 27). şair üzerine çalışmakta olduğumuz *Nazım ehr Dervış* adlı kitabının sonunda, yeni çıkacak eserlerinin bir listesini vermiştir. Bu eserler arasında *Eskendir Zulkarneyn* ve *Ahmad Jami* gibi eserlerin adı da yer almaktadır. Fakat araştırmalarımız sonucunda bu eserlerle ilgili daha fazla bilgiye erişilememiştir. Büyük ihtimalle hl kayıp olan bu eserlerin de bir gün tozlu raflardan gün yüzüne çıkması ve Türklük bilimine katkı sağlaması tek dileğimizdir.

şâdi'nin yukarıda bilgi verdiğimiz eserleri dışında, araştırmalarımızda karşılaşarak hakkında kısa bilgiler elde edebildiğimiz; yayım yılı, yeri veya eser adında farklılıklar tespit ettiğimiz diğer eserlerine de kısaca değinerek ilerleyen süreçte yeni bilgiler bulduğumuz takdirde onlara da çalışmalarımızda yer vereceğimizi belirtmek isteriz.

Bilim adamı Kelimbetov (2004), şâdi Jnđirulı'nın; *Qissa Blđam Bağur* (Kazan 1910), *Qissa Brsisa* (Kazan 1910), *Xaybar Qissası* (Kazan 1910), *Xayber Soğısı* (Taşkent 1913), *Nazım ahar Drviş* (*Tört Drviş* -

Taşkent 1913), *Nazım Sıyar Şarif* (Taşkent 1913), *Xikayat Haron-ar Raşid* (Taşkent 1914), *Xikayat Qamarzaman* (Taşkent 1914), *Xatımtaydın Xikayası* (Taşkent 1914), *Xikayat Orqa-Külşe* (Taşkent 1917), *Qarunniñ Jer Jutqan Oqıgası* (Taşkent 1917) gibi birçok hikâye ve destanın kendi zamanında çeşitli basımevlerinde yayımlanarak halk arasında geniş kitlelere yayıldığını belirtmiştir.

Âbdığapparova (2011) ise, Şâdi'nin *Kelinniñ Betin Aşatın Terme, Ulıqmanday Düniyede Mıñ Jıl Jürseñ, Taza Joq Tat Baspaytın Kümisinen, Şardarbek Bolısqa* ve *Bir Moldağa* adlı şiirlerin yanı sıra peygamberler tarihi ile ilgili *Xaziret Musa men Perğavin, Dävit Vaqıtındağı Râyis* ve *İbraxim Payğambardıñ Xikayadı* adlı destanlar kaleme aldığını ifade etmiştir.

Şâdi araştırmacılarından Boranbayev'in çalışmasında ise *Şädiniñ Bolıs Qalmenbaydan At Surap Jazgan* adlı şiiri delil gösterilerek şairin dönemin diğer edebî şairleri gibi Doğu'ya özgü eserleri Kazak diline çevirmekle de meşgul olduğu ve ünlü İran şairi Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eserini ilk kez Kazak diline çevirerek Atbasar vilayetindeki Qalmenbay'a sunduğu; ayrıca Kazak düğünlerinde yeni gelen gelinin yüzünün açılması ile ilgili Betaşar (Duvak Açma) geleneğine ithafen *Betaşar* adlı bir şiir yazdığı belirtilmiştir. Şairin bu şiirdeki asıl maksadının gerçek aşk, sadık bir eş, sarsılmaz bir aile olduğu ve bu doğrultuda müstakbel geline tavsiyelerde bulunduğu ifade edilmiştir (2014).

Ayrıca Boranbayev'in çalışmasında, modern Rus edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Puşkin'in *Medny Vsadnik* (Bronz Süvari) manzumesinin Şâdi tarafından *Mıs Salt Attı* adıyla Kazakçaya çevrildiği hakkında bilgi verilirken (2014: 42), Nısanbayev'in çalışmasında ise şairin Puşkin'in poemalarının olay örgüsünü özgürce tercüme ettiği belirtilmiştir (2000: 223). Bu ifadelerden Şâdi'nin Rus dilini de çeviri yapabilecek kadar iyi bildiği anlaşılmaktadır.

4. Şâdi'nin Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kazakistan'da her ne kadar Sovyetler döneminde Şâdi üzerine araştırmalar yasaklansa da bağımsızlık sonrasında şairin eserleri araştırılarak bunların büyük bir kısmı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu eserlerin neredeyse tamamı inceleme konusu olmuş ve üzerine çalışmalar yapılmıştır. Şairin bazı kitaplarının sonundaki listelerde yer alan fakat henüz ele geçmeyen eserlerini de bulabilmek için araştırmalar devam etmektedir. Bundan sonraki araştırmalara kaynaklık etmesi açısından şairin eserleri üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermek araştırmacılara katkı sunacaktır.

Şâdi Jäñgirulı'nın hayatı ve eserleri üzerine Ä. Qoñıratbayev, B. Kenjebayev, R. Berdibayev, Ö. Kümisbayev, V. Qalijanulı, N. Kelimbetov, J. Âbdığapparova, J. Boranbayev, T. Qıdır, X. Tadjıyev, M. Mırzaxmetulı gibi bilim adamları tarafından çalışmalar yapılmıştır. Bu bilim adamlarından bazıları şairin eserlerini derinlemesine incelerken bazıları yaratıcılığı hakkındaki düşüncelerini dile getirmiş; bazıları da eserlerini modern Kazak

Türkçesine çevirmişlerdir. Bunlar içerisinde bu çalışmamıza olduğu gibi diğer birçok çalışmaya da kaynaklık eden Şâdi hakkındaki en kapsamlı kitaplar şu şekildedir:

Kelimbetov Nemat (1974), *Şâdi Aqın, Almatı, Jazuvşı Baspası*: Kazakistan'ın bağımsızlığından önce Şâdi Jänğiruli üzerine araştırma ve inceleme yapılması yasaklanmıştır. Buna rağmen 1970'li yıllarda Şâdi üzerine kapsamlı araştırmalar yapmaya başlayan bilim adamı Kelimbetov, şairin hayatı ve eserleri ile ilgili ilk edebî çalışma olan *Şâdi Aqın* adlı eserini 1974 yılında tamamlayarak yayımlatmıştır. Kazak edebiyatı tarihinde Şâdi Jänğirov ve eserlerinin özel olarak incelenmediğini belirten Kelimbetov, Sovyetler döneminde Şâdi'nin eserlerini araştırıp incelediği ve onun eserlerini tozlu raflardan gün yüzüne çıkardığı bu çalışmasında, Şâdi hayattayken kitap olarak yayımlanan *Nazım Çähar Därvış (Tört Därvış)*, *Xikâyat Väräqa-Külşe, Qissa Bärsisa, Rassiya patşalığında Romanov näsilinen xukımranlıq qılğan patşalardıñ tarixtarı häm aqtaban şubırınşılıq zamannan beri qaray qazaq xalqınıñ axvalı* adlı eserlerin yanı sıra şairin el yazması şeklinde saklanan *Tarihnâme* adlı destanını da incelemiştir. Kelimbetov, edebî tahlil konusu olarak özellikle bu beş eseri incelemesinin nedenini şu şekilde ifade etmektedir: Şâdi'nin eserleri arasında yer alan bu şiir ve destanlar büyük hacimli olmalarının yanı sıra fikir ve içerik bakımından da oldukça zengin eserlerdir. Bu eserlerden Şâdi'nin hem nazire hem de özgün eserler yazan büyük bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şairin yaratıcı ve şiirsel kişiliği bu eserlerde açıkça görülmektedir.

Äbdığapparova Janar (2011), *XX Ğasır Basındağı Qazaq Ädebiyeti Mäseleleri jäne Şâdi Aqın, Türkistan, Turan*: Äbdığapparova bu çalışmasında, adı sadece araştırmacıların eserlerinde geçen ve henüz bilimsel olarak incelenmeyen Şâdi Jänğiruli'nin edebî mirasını derleyerek yeni bir bakış açısıyla incelemeye çalışmıştır. Şairin destanlarını konu, fikir ve muhteva bakımından sistematize ederek tahlil etmiştir. Äbdığapparova çalışmasının birinci bölümünde, 20. yüzyıl başlarındaki sosyo-politik durumun edebiyata etkisini; “dini aydınlatıcı şairler”in edebiyat sahnesine çıkış sebeplerini ve Şâdi'nin bunlar arasındaki yerini ele almıştır. İkinci bölümde, şairin dinî destanlarını konu ve muhteva bakımından tahlil eden bilim insanı, üçüncü bölümde ise Şâdi'nin Kazak tarihine ithaf ettiği “*Tarihnâme*” adlı destanı bilimsel olarak incelemiştir.

Boranbayev Jarılqasın (2014), *Şıǵıs Şayırlarınıñ Soñı - Şâdi Aqın, Almatı, Bilim*: Boranbayev bu çalışmasını Kazakistan'ın bağımsızlığından önce üzerine araştırma ve inceleme yapılması kesinlikle yasaklanan Şâdi Jänğiruli'nin hayatı ve eserleri hakkında yaptığını belirtmiştir. Şâdi Jänğiruli'nin nazire geleneğini çok iyi bilen, hümanistlik ve eğiticilik gibi geleneksel temaları kaleme alan bir şair olduğunu ifade eden bilim adamı bu çalışmada, Şâdi araştırmacılarının şimdiye kadar dağınık hâlde olan çalışmalarını ve görüşlerini bir araya getirmiş; ayrıca şairin hayatı ve eserleri hakkında daha önceki çalışmalarda yer alan belirsiz bilgileri de dikkate alarak kendi görüş ve fikirlerini ortaya koymuştur.

Qazınalı Öntüstik (Güney Hazinesi): Güney Kazakistan Bölgesi'ndeki kültürel mirasın toplanması; tarihî folklorun ve şairlerin yayımlanmamış şiir ve eserlerinin araştırılması; bölgenin tarihinin, kültürünün, siyasi ve ekonomik özelliklerinin tanıtılarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla *Qazınalı Öntüstik* adlı bir kitap serisi projesi başlatılmıştır. Asqar İsabekuli'nin girişimleriyle başlatılan bu seri 500 ciltlik bir koleksiyon olarak planlanmıştır. İlk cildi Güney Kazakistan Bölgesi yönetiminin desteğiyle 2010 yılında yayımlanan bu serinin şimdiye kadar 311 cildi yayımlanmıştır. Bu eserlerde, "Güney Kazakistan bölgesinin tarihî ve kültürel anıtları ile eserleri", "Güney Kazakistan bölgesinin doğası", "Ahmet Yesevî Türbesi", "Güney Kazakistan bölgesinin ekonomisi" gibi konulara yer verilmiştir. Millî birlik ve beraberliğin anahtarı olan tarihi, dini, kültürü, dili, geleneği yaşatmayı amaçlayan bu kitaplar okurlara yol göstermektedir (URL-1). Bu proje kapsamındaki kitaplar Almatı'daki "Nurlı Älem" basımevinde "Türkistan Kitapxanası" serisi adıyla basılmıştır.

Güney Kazakistan Bölgesi'nin tarihî, manevi ve kültürel mirasını toplamak amacıyla yapılan bu projede, araştırmacılar tarafından daha önce haberdar olunmayan ve el yazması hâlinde Kazakistan'daki kütüphanelerin nadir eserler ve el yazmaları bölümlerinin yanı sıra halktan bazı kişilerin el yazması koleksiyonunda muhafaza edilen edebî eserlere de yer verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar 311 cildi yayımlanan bu serinin 27 cildinde, 20. yüzyıl başlarında Güney Kazakistan bölgesine zengin bir edebî ve manevi miras bırakan Şâdi Jäñgirulı'nın eserleri üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bu 27 ciltten 26'sını temin ederek inceleyebildik fakat bir tanesini ne gittiğimiz kütüphanelerde ne de bu serinin basıldığı basımevinde bulabildik. Türkiye'de Şâdi üzerine yapılan kısıtlı çalışmalarda şimdiye kadar adından dâhi söz edilmeyen ve her biri Türkoloji'nin farklı alanlarında bilimsel çalışma konusu olabilecek bu eserler, bundan sonraki araştırmalara katkı sağlaması amacıyla kısaca tanıtılacaktır. Bu eserler, kaynak şeklinde yazılıp tanıtılacağı için tekrardan kaçınmak amacıyla makalemizin "Kaynakça" bölümünde yer almayacaktır.

Qazınalı Öntüstik (2012), Şâdi Jäñgirulı "Nazım Siyar Şârif", Nurlı Älem-Almatı, (80. Tom, 1. Kitap; 82. Tom, 2. Kitap; 83. Tom, 3. Kitap): Bu üç ciltte, 19. yüzyılda Güney Kazakistan bölgesinden çıkan şair Şâdi Jäñgirulı'nın *Nazım Siyar Şârif* adlı kitabının tüm nüshaları bir araya getirilerek ilk kez yayımlanmıştır. Birinci kitapta, Hz. Resûl-i Ekrem'in yaratılışı ve dünyaya geliş tarihinden Sidretü'l-müntehâ'ya varmasına kadar olan olaylara yer verilmiştir. İkinci kitapta, Hz. Muhammed'in Allah'ın huzuruna varmasından Benî Kurayza muharebesiyle sonuçlanan zamana kadarki olaylar bir araya getirilmiştir. Üçüncü kitapta ise Hz. Muhammed'in hicretinin altıncı yılında meydana gelen olaylardan onun mucizeleriyle sonuçlanan olaylara kadar olan süreç yer almaktadır.

Bu serilerde, *Nazım Siyar Şârif* adlı eserin (1-131, 132-273, 274-418 sayfalar arası) Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da

dipnotta verilmiştir. Daha sonra eserin Arap harfli tıpkıbasımına yer verilmiştir. Her bir kitabın sonunda yer alan “Açıklama” bölümünde, eserde kullanılan Arapça ve Farsça bazı terimler detaylı bir şekilde açıklanırken “İsimler Göstergesi” bölümünde, eserde adı geçen özel kişilerin kısa biyografilerine yer verilmiş; “Yer-Su Adları” bölümünde ise eserde adı geçen yer ve su adları hakkında bilgi verilmiştir.

Qazınalı Oñtüstik (2013-2014), Şâdi Jäñgirulıñ “Nazım Siyar Şarif” şığarmasınıñ tüpnüsqa mätini jäne onıñ tüsiniktemesi, Nurlı Älem-Almatı, (82. Tom: 1., 2., 3., 4. ve 5. Kitap [2013]; 6. Kitap [2014]): Güney Hazinesi kitap serisinin 82. cildi 6 kitaptan oluşmaktadır. Bu altı kitapta, Şâdi Jäñgirulı'nın son peygamber Hz. Muhammed'in hayatını nazımla kaleme aldığı *Nazım Siyer Şerif* adlı eserinin açıklaması yapılmıştır. Kazakistan'da ilk kez yayımlanan bu çalışma, Taşkent'teki Ğulamiya matbaasında 1913 yılında basılan kitabın asıl metnine göre hazırlanmıştır.

Birinci kitapta, Hz. Muhammed'in nurunun yaratılışı ve dünyaya geliş tarihinden başlayarak Kureyş Kabilesi'ni dine davet etmesine; ikinci kitapta, sahabelerin ilk kafilesinin Habeşistan'a gitmelerinden başlayarak “Fe-evhâ ilâ ‘abdihi mâ evhâ” (kendine vahiy edileni vahiy edip ulaştırdı manasına gelen) ayetikerimesinin manasına; üçüncü kitapta, Hz. Muhammed'in cenneti görmesinden başlayarak Ebû Cehil'in ölümüne; dördüncü kitapta, yakalanan esirler için fidye ödetip onların serbest bırakılması hakkındaki olaylardan başlayarak hicretin altıncı yılına; beşinci kitapta, Hudeybiye Antlaşması'ndan Vedâ Haccı'na kadar olan olaylar anlatılmıştır. Altıncı kitapta ise hicretin on birinci yılında Hz. Peygamber'in hastalığa yakalanmasından onun genel mucizelerine kadar birçok husus kaleme alınmıştır.

Bu altı kitapta, *Nazım Siyer Şerif* adlı eserin (1-60, 61-128, 129-186, 187-251, 252-309, 310-384 sayfalar arası) her 4, 6, 8 veya 10 dizesinin önce Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı verilmiş sorasında bu dizelerin Kazak Türkçesiyle açıklaması yapılmıştır. Daha sonra eserin Taşkent'teki Ğulamiya matbaasında basılan Arap harfli asıl metni ek olarak verilmiştir. Kitapların sonunda yer alan “Açıklamalar Sözlüğü” bölümünde, Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler, yer ve su adları detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Qazınalı Oñtüstik (2012), Şâdi Jäñgirulı “Ämir Ämze”, Nurlı Älem-Almatı, (83. Tom, 1. Kitap; 84. Tom, 2. Kitap; 85. Tom, 3. Kitap; 86. Tom, 4. Kitap; 87. Tom, 5. Kitap; 88. Tom, 6. Kitap): Şâdi tarafından Hz. Muhammed'in amcası Hz. Hamza ile ilgili kaleme alınan *Ämir Ämze* kıssasının bir araya getirildiği bu altı ciltlik serinin birinci kitabının giriş bölümünde, “Emir Hamza” kıssasının yazılma sebepleri ele alınmıştır. Daha sonra altı kitapta yer alan toplam 50 fasılda, Hz. Hamza'nın dönemin hükümdar ve vezirleriyle yapmış olduğu kahramanca mücadeleleri ve İslamiyet'i yayma uğraşları anlatılmıştır. Bu kitaplar, dinler tarihine ilgi ve saygı duyan okuyucu kitlesine ithafen hazırlanmıştır.

Bu altı ciltte, Şâdi Töre'nin *Âmir Âmze* adlı kıssasının 1950 yılında istinsah edilmiş nüshasının (ilk beş kitapta, 5-139, 140-282, 283-431, 432-564, 565-706 sayfalar arası; altıncı kitapta ise 178 sayfa Kazak Latin alfabesiyle) Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra eserin ilk beş kitapta Arap harfli, altıncı kitapta ise Kazak Latin harfli (el yazısı ile) asıl metni ek olarak verilmiştir. Her bir kitabın sonunda "Açıklama" bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, eserde kullanılan Arapça ve Farsça bazı terimler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca kitapların sonunda yer alan "İsimler Göstergesi" bölümünde, eserde adı geçen özel kişilerin kısa biyografilerine yer verilirken "Yer-Su Adları" bölümünde ise eserde adı geçen yer ve su adları hakkında bilgiler verilmiştir.

Qazınalı Oñtüstik (2012), *Şâdi Jäñgirulı "Axvalı Qiyamet", Nurlı Älem-Almatı, (89. Tom, 1. Kitap; 90. Tom, 2. Kitap; 91. Tom, 3. Kitap):* 19. yüzyılda Güney Kazakistan bölgesinden çıkan şair Şâdi Jäñgirulı'nın meşhur *Axvalı Qiyamet* adlı eserinin tam nüshası bu üç ciltte ele alınmıştır. Elli sekiz fasıldan ibaret olan eserin birinci fasıldan yirmi üçüncü fasla kadar olan kısmı birinci kitapta, yirmi üçüncü fasıldan kırk altıncı fasla kadar olan kısmı ikinci kitapta, kırk altıncı fasılla başlayıp elli sekizinci fasılla tamamlanan kısmı ise üçüncü kitapta yer almaktadır.

Bu üç ciltte, "*Axvalı Qiyamet*" adlı eserin (1-50, 51-98, 99-138 varaklar arası) Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra eserin Arap harfli asıl metnine yer verilmiştir. Üçüncü cildin sonunda "Açıklama Sözlüğü" bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, her üç ciltte kullanılan Arapça ve Farsça bazı terimler detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca "İsimler Göstergesi" başlığı altında, eserde adı geçen özel kişilerin kısa biyografileri; "Yer-Su Adları" başlığı altında ise eserde adı geçen yer ve su adları hakkında açıklamalar verilmiştir.

Qazınalı Oñtüstik (2014), *Şâdi Jäñgirulı "Şığarmaları", Nurlı Älem-Almatı, (226. Tom):* Bu ciltte, şair Şâdi Jäñgirulı'nın *Fiqh Kaydani*, *Xikayat Äbu Darda*, *Üç Patşa* adlı eserleri ile *Şâdi Töreniñ Şığarğanı* ve *Ösiyetnama* adlı didaktik şiirleri bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle Şâdi Töre'nin kaleme aldığı bu beş eserin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra *Fiqh Kaydani* adlı eserin (85 sayfa) Arap harfli asıl metnine yer verilmiştir. *Fiqh Kaydani* adlı eserde, İslam Dini'ndeki hukuki meseleler şiir yoluyla verilirken; didaktik bir üslupla kaleme alınan *Xikayat Äbu Darda* adlı eserde ise Hz. Muhammed'in sahabelerinden olan Ebû Derdâ'nın hayatı ve takvası hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin sonundaki "Açıklama Sözlüğü" bölümünde Arapça ve Farsça bazı terimler detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır. "Çalışmada Karşılaşılan Tarihi ve Dinî İsimler" bölümünde eserde adı geçen kişilerin

kısa biyografilerine; “Çalışmada Karşılaşılan Yer-Su Adları” bölümünde eserde geçen yer ve su adları ile ilgili açıklamalara; “Çalışmada Karşılaşılan Allahutaala’nın Güzel İsimleri” bölümünde ise Allahutaala’nın 99 isminden bu eserde bulunanların anlamlarına yer verilmiştir.

Qazınalı Oñtüstik (2014), Şâdi Jäñgirulı “Şığarmaları”, Nurlı Älem-Almatı, (227. Tom): Bu ciltte, Şâdi Jäñgirulı’nın *İbrahim Xalilolla* adlı kısa öyküsü ve *Baqıl Sarı* adlı destanın yanı sıra Kazak Türkçesiyle yazmış olduğu bazı şiirlere ve Turmağambet akınla atışmalarına yer verilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle *İbrahim Xalilolla* adlı kısa öykünün ve *Baqıl Sarı* adlı destanın Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra *İbrahim Xalilolla* adlı kısa öykünün (78 sayfa) ve *Baqıl Sarı* adlı destanın (8 varak) Arap harfli asıl metinleri ek olarak verilmiştir.

Eserin sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, Arapça ve Farsça bazı terimler detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır. Ayrıca kitabın sonundaki “Çalışmada Karşılaşılan Allahutaala’nın Güzel İsimleri” bölümünde Allahutaala’nın 99 isminden bu eserde yer alanların anlamlarına; “Çalışmada Karşılaşılan Tarihî ve Dinî İsimler” bölümünde, eserde adı geçen kişilerin kısa biyografilerine; “Çalışma Karşılaşılan Yer-Su Adları” bölümünde ise eserde geçen yer ve su adları hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Qazınalı Oñtüstik (2014), Şâdi Jäñgirulı “Şığarmaları”, Nurlı Älem-Almatı, (228. Tom): Şâdi Jäñgirulı’nın *Qıssa Balğam Bağur* (46 sayfa) ve *Xikayat Qamar Zaman* (58 sayfa) adlı hikâyelerinin bir araya getirildiği bu ciltte, öncelikle hikâyelerin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra bu iki hikâyenin Arap harfli asıl metinleri ek olarak verilmiştir. Ayrıca kitabın sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, hikâyelerde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Qıssa Balğam Bağur: Asıl metnin kapak sayfası incelendiğinde, bu hikâyenin 1915 yılında Kazan’daki Dombrovskiy matbaasında basıldığı görülmektedir. Ayrıca kapak sayfasında, bu eserin SSBC Bilim Akademisi tarafından 1953 yılında kontrol edildiğine dair mühür vardır. Çalışmada ele alınan hikâyenin asıl metni Bilimler Akademisi el yazmalar bölümündeki 1185 numaralı klasörde bulunmaktadır.

Xikayat Qamar Zaman: Bu hikâye ilk kez 1914 yılında Taşkent’te kitap olarak yayımlanmıştır. Arap harfli eserin kapak sayfası incelendiğinde Şâdi Jäñgirulı’nın bu hikâyeyi Farsçadan tercüme ettiği ve kendi adını “Sultanşâh Cihângiroğlı” olarak yazdığı görülmektedir. Çalışmaya konu olan hikâyenin asıl metni Bilimler Akademisi el yazmaları bölümündeki 799 numaralı klasörde saklanmaktadır.

Qazınalı Oñtüstik (2015), Şâdi Jäñgirulı “Şığarmaları”, Nurlı Älem-Almatı, (278. Tom): Bu ciltte, Şâdi Jäñgirulı'nın en hacimli eserlerinden biri olan *Tarixnâme* adlı tarihî destanı yer almaktadır. Çalışmada, bu destanın Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı verilmiş fakat Arap harfli el yazmasına yer verilmemiştir. Çalışmanın sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Qazınalı Oñtüstik (2015), Şâdi Jäñgirulı “Tört Därviş Qissası”, Nurlı Älem-Almatı, (279. Tom): Bu ciltte, Şâdi Jäñgirulı'nın nazire geleneğiyle kaleme aldığı *Tört Därviş* adlı hikâyesi ilk kez Kazak dilinde yayımlanmıştır. Bu çalışma, genel okuyucu kitlesine ve kendisini şairin eserlerini incelemeye adanmış araştırmacılara ithaf edilmiştir.

Bu çalışmada, *Tört Därviş* adlı hikâyenin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra 192 sayfalık eserin asıl metninin sadece 6. ve 7. sayfaları ek olarak verilmiştir. Çalışmanın sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Tört Därviş: Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan eser, şairin eserleri arasındaki en hacimli hikâyelerden biridir. Hikâyenin Taşkent'teki litografyadan 1913 yılında çıkan nüshası Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisinin nadir eserler ve el yazmaları bölümündeki 1138 numaralı klasörde saklanmaktadır. Bu çalışmadaki çeviri bahsedilen nüshadan yapılmıştır. Araştırmalarımız esnasında bu eserin farklı kütüphanelerde ve Türkistan'daki bir köy sakininin evinde bulunduğunu da tespit ettik. Bunlar hakkında da hazırlamakta olduğumuz tezde bilgi verilecektir.

Qazınalı Oñtüstik (2016), Şâdi Jäñgirulı “Şığarmaları”, Nurlı Älem-Almatı, (280. Tom): Bu ciltte, Şâdi Jäñgirulı'nın nazire geleneğiyle kaleme aldığı *Xikayat Xalifa Harun ar-Raşid* adlı didaktik türdeki dinî hikâyesi ilk kez Kazak dilinde yayımlanmıştır. Kitap genel okur kitlesine ve kendisini şairin eserlerini incelemeye adanmış araştırmacılara ithaf edilmiştir.

Bu çalışmada, *Xikayat Xalifa Harun ar-Raşid* adlı hikâyenin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra hikâyenin asıl metni (110 sayfası, bazı sayfalar eksik ve bazıları yıpranmış) ek olarak verilmiştir. Çalışmanın sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Qazınalı Oñtüstik (2017), Şâdi Jäñgirulı “Şığarmaları”, Nurlı Älem-Almatı, (281. Tom, 2. Kitap): Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu cildin 1. kitabı ne kütüphanelerde ne de yayınevinde bulunabilmiştir. Bu ciltte, Şâdi Jäñgirulı'nın nazire geleneğiyle kaleme aldığı *Xikayat Varaqa-*

Külşe Aşuq vâ Maşuq, Qissa Qarunniñ jer jutqan oqiğası, Qissa Ğamildi inisiniñ öltürgeni ve Râyistiñ ağızasınıñ söylegeni adlı didaktik ve dinî hikâye-destanları ilk kez Kazak dilinde yayımlanmıştır. Kitap genel okur kitlesine ve kendisini şairin eserlerini incelemeye adanmış araştırmacılara ithaf edilmiştir.

Bu çalışmada, adı geçen dört eserin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılırken eserde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin Kazak Türkçesindeki anlamları da dipnotta verilmiştir. Daha sonra *Xikayat Varaqa-Külşe aşuq vâ maşuq* (82 sayfa – bazı sayfalar eksik) ve *Qissa Qarunniñ jer jutqan oqiğası* (24 sayfa) adlı eserlerin Arap harfli asıl metinleri ek olarak verilmiştir. Fakat *Qissa Ğamildi inisiniñ öltürgeni ve Râyistiñ ağızasınıñ söylegeni* adlı eserlerin asıl metni verilmemiştir. Çalışmanın sonundaki “Açıklama Sözlüğü” bölümünde, metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları detaylı bir şekilde alfabetik sırayla açıklanmıştır.

Sonuç

Abılay Han’ın soyundan olan ve küçük yaşlarda köy mollasından eğitim almaya başlayan Şâdi, Türkistan coğrafyasının ünlü medreselerinde okurken Arap, Fars, Çağatay dillerini çok iyi öğrenip Arapça kitapları orijinalinden okuyabilecek duruma gelerek İslam tarihi ve Arap edebiyatı konusunda derin bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Medrese eğitimi boyunca dinî kaidelerin yanı sıra edebî bilgileri de çok iyi öğrenmeye gayret eden Şâdi, Doğu şairlerinin, filozoflarının ve tarihçilerinin birçok eserini asli nüshalarından okuyarak onlara tamamen aşina olmuştur. Doğu edebiyatına oldukça hâkim olan ve Ekim Devrimi’nden önce dönemin Kazak aydınları arasında en çok kitap yazan Şâdi; hem nazire geleneğiyle hem de özgün olarak otuzdan fazla eser yazarak bunlardan on sekizini Taşkent, Kazan ve Orenburg’da yer alan çeşitli matbaalarda bastırmıştır.

Doğu edebiyatı ile Kazak Halk edebiyatının en iyi örneklerini ve geleneklerini hem ideolojik hem de tematik bir bakış açısıyla değerlendiren şair şiir yeteneğini; yerli halkın sözlü edebiyatından, Doğu edebiyatından ve Rus edebiyatından almıştır. Şâdi, Doğu klasiklerinde ele alınan konuları ve olay örgülerini kendi düşünce sistemi içerisinde yeniden yoğurup şekillendirerek Kazak toprağına uygun ve okurlarının anlayabileceği bir üslupla kaleme almıştır.

Toplumdaki tüm ekonomik ve kültürel eksikliğin halkın cahilliğinden ve eğitimsizliğinden kaynaklandığını düşünen Şâdi; eserlerinde dinî, tarihî ve toplumsal konuları ele alarak diğer aydınlar gibi halkı uyanmaya, eğitime, bilime, sanata ve barışçıl bir memleket olmaya davet etmiştir. Eserlerinde İslam, Rus, Moğol, Kazak tarihlerinin yanı sıra Oğuzlar ve Karahanlılar ile ilgili önemli bilgilere de yer veren şairin böylesine önemli konuları şiir sözleriyle kaleme alabilmek için hem çok araştırma yaptığı hem de birçok dinî ve tarihî eserden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Şâdi'nin Çağatay Türkçesiyle yazılan ve genellikle Taşkent litografyalarında basılan eserlerinde edebî dilin etkisi görülürken; modern Kazak Türkçesiyle yazılan ve genellikle Kazan ve Orenburg matbaalarında yayımlanan eserlerinde ise edebî dilin etkisi fazla görülmez. Taşkent'te yayımlanan eserlerinde Kazan ve Orenburg şehirlerinde yayımlanan eserlerine göre daha çok Arapça ve Farsça unsur yer almaktadır.

Vermiş olduğu onlarca eser varken Ekim Devrimi öncesi Kazak edebiyatı tarihinde neredeyse adı bile anılmayan Şâdi ve eserleri, Sovyetler Birliği döneminde bütün yasaklara rağmen bilim adamı Kelimbetov tarafından çalışma konusu olmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında ise şair ve eserleri üzerine çalışmaların arttığı ve onun Kazak edebiyatında hak ettiği yeri almaya başladığı görülmüştür.

Şairin eserleri kendi döneminde yazma ve kitap olarak yurt içinde geniş çapta yayılmıştır. Şairin bu kitap ve yazmalarının birçoğu Kazakistan'daki çeşitli kütüphane ve üniversitelerin nadir eserler ve el yazmaları bölümlerinde korunmaktadır. Şairin eserleri üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı *Qazınalı Oñtüstik* adlı kitap serisinde yer almaktadır.

Kısacası Şâdi Töre Jãngirulı, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında yaşamış, hayatını okuyarak ve araştırarak geçirmiş, dönemindeki sosyal refahının etkisiyle uyanmış ve aydınlanma fikri hakkında şiirler kaleme almış; İslami değerler ve İslam tarihinin yanı sıra Doğu edebiyatını, tarihini, sanatını ve kültürünü iyi öğrenmiş; Doğu edebiyatının inceliklerini yaratıcılığında kullanarak Kazak edebiyatında eserler kaleme almış ve kendi yolunu çizmiş bir şahsiyettir.

Gerek Çağatay gerekse Kazak Türkçesiyle yazmış olduğu eserlerle çok zengin bir edebî miras bırakmasına rağmen çeşitli sebeplerden ötürü Kazak edebiyatında ancak son dönemlerde yer almaya başlayan Şâdi ve eserlerinin Türklük bilimi çalışmalarında hak ettiği yeri alması gerekmektedir. Şâdi'nin eserleri hiç şüphesiz makalelere, tezlere, kitaplara ve hatta özel bir kitap serisine temel teşkil edecek niteliktedir. Şairin dinî, edebî ve tarihî çalışmalara kaynaklık edebilecek eserleri; Türkoloji, tarih ve tasavvuf araştırmacılarına özel çalışma alanı sunacaktır. Şairin dinî destanlarını ve tarihî eserlerini inceleyenler bu eserlerde yeni bilgiler bulabilirler, ayrıca Kazakça yazdığı şiirlerde sözlü kültürle ilgili önemli bilgilere erişebilirler. Bu alanda çalışma yapacak kişilerin, araştırmalarda sıkıntı yaşamamaları ve daha çok kaynağa erişebilmeleri için şairin adının farklı yazılışlarıyla ilgili yukarıda belirttiğimiz açıklamaları dikkate almaları faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

Äbdığapparova, J. (2011). *XX ğasır basındağı Qazaq ädebiyeti mäseleleri jäne Şädi Aqın*. Türkistan: Turan.

Boranbayev, J. (2014). *Şığıs şayırlarınıñ soñı - Şädi Aqın*. Almatı: Bilim.

- Keçeciler, Z. D. (2023). *Batı Türkistan bölgesinde Şâdi Töre Cihangiroğlu tarafından yazılan Manzum Siyer-i Şerîf (İnceleme-Metin)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi.
- Kelimbetov, N. (1974). *Şâdi Aqın*. Almatı: Jazuvşı.
- Kelimbetov, N. (2004). *Ejelgi âdebi jädigerlikter*. Astana: Foliant.
- Koç, K. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Kussainova, M. ve Abdigapbarova Z. (2016). The image of historical figures in Kazakh literature. *International Journal of Social Science and Humanity*, 6 (6), 437-445.
- Kümbisbayev, Ö. (2015). *Şığıs şayırları - I. Tom*. Almatı: Dävir.
- Mırzaxmetulı, M. (Ed.). (2012). *Qazınalı oñtüstik* (89. Tom; 1. Kitap). Almatı: Nurlı Älem.
- Mırzaxmetulı, M. (Ed.). (2016). *Qazınalı oñtüstik* (280. Tom). Almatı: Nurlı Älem.
- Nısanbayev, Ä. (Ed.). (2000). *Ekimñıldıq dala jırı*. Almatı: Qazaq Entsiklopediyası.
- Qoñıratbayev, Ä. (1994). *Qazaq ädebiyetiniñ tarixı*. Almatı: Sanat.
- Öz, Y. (2012). Varaqa ve Gülşâh. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, 515-516, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yegevbayev, A. (2006). *Qazaq ädebiyetiniñ tarixı 5. tom XIX ğasırdıñ ekinşi jartısı (1850-1900)*. Almatı: QazAkparat.

İnternet Kaynakları:

- URL-1: "QazAqparat". https://kaz.inform.kz/news/500-tomdyk-kazynaly-ontustik-koptomdygynyn-kezekti-kitaby-okyrmanga-zhol-tartty-foto_a2828945/
(Erişim: 04.02.2024)

"İyi Yayın Üzerine Kilavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale konusu ve kapsamı, etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu çalışma, hazırlamakta olduğumuz "20. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Nazm Çehâr Dervîş (İnceleme Transkripsiyonlu Metin-Dizin)" adlı doktora tezimizden üretilmiştir./This study was produced from his doctoral thesis titled "Nazm Çehar Dervîş (Review - Transcribed Text - Index) Written in Chagatai Turkish in the Early 20th Century".

Katkı Oranı Beyanı / Author Contributions: Bu çalışmada sorumlu (1.) yazar literatür taraması, veri analizi, bulgular, sonuç ve öneriler bölümlerini hazırlamıştır. İkinci yazar ise yazım ve imla kontrolü, literatür taraması, bulgular, sonuç ve öneriler bölümlerine ek görüşler sunarak katkıda bulunmuştur./ In this study, the responsible (1st) author prepared the literature review, data analysis, conclusion and recommendations sections. The second author contributed to the spelling and spelling check, review of the literature and findings, conclusions and recommendations by providing additional opinions.